

Ա. ՀԱՏԻՏՅԱՆ

ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ (1920—1967 թթ.)

Հայ եկեղեցու պատմության բազում մասամբ շահեկան, ազգային-եկեղեցական իրադարձություններով հարուստ վերջին 50-ամյակի պատմությունը, ինչպես հարկն է, դեռևս չի գրվել:

Օրմանյան սրբազանը, որն այնքան հեղինականորեն գրել է հայ եկեղեցու պատմությունը իր մեծարժեք «Ազգապատում» երեքհատորանոց աշխատության մեջ՝ ներկաացնելու «Հայ ուղղափառ եկեղեցույ աճքերը, սկիզբն մինչև մեր օրերը, յարակից ազգային պարագաներով պատմում», «Ազգապատում»-ի երրորդ հատորը հասցրելով է մինչև 1910 թվականը, Մատթեոս Բ Իգմիրյան կաթողիկոսի ընտրությունն ու օծումը, ազգային-եկեղեցական հարակից մի քանի դեպքերով («Ազգապատում», երրորդ հատոր, Երուսաղեմ, 1927, էջ 5524):

Իհարկե առանձին ուսումնասիրություններ հրատարակվել են թե՛ Մայր Աթոռի և թե՛ նվիրապետական մյուս Աթոռների գահա-

կալների կյանքի ու գործունեության նվիրված, բայց պակասում է դեռևս լիակատար, ամբողջական պատմությունը հայ եկեղեցու, ուր ընդգրկված լինեք մեր ազգային-եկեղեցական տարագրության վերջին 50-ամյակը:

«Էջմիածին» ամսագրի 1967 թվականի հոկտեմբեր-նոյեմբեր համարներում ներկայացվել է հայրապետական կոնդակների, ելույթների, ճառերի և արխիվային նյութերի հիման վրա Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի վերջին չորս գահակալների՝ Գևորգ Ե, Խորեն Ա, Գևորգ Զ և արդի Հայրապետ Տ. Վազգեն Ա կաթողիկոսների հայրենասիրական-խաղաղասիրական գործունեության ամփոփ պատկերը միայն:

Այժմ ներկայացվում է Մայր Աթոռի պատմության վերջին 50-ամյակի և չորս գահակալների եկեղեցական, թեմական, վարչական ընդհանուր գործունեության համառոտ պատկերը՝ ազգային հարակից դեպքերով:

Գևորգ Ե Տփիսեցի—Սուրենյանց. 1911—1980

Գևորգ Ե կաթողիկոսը ծնվել է 1847 թ. օգոստոսի 28-ին Թիֆլիսում: Նախնական և միջնակարգ կրթությունը ստացել է ռուսական գիմնազիայում: Երիտասարդ տարիքից

ընդունվել է Մայր Աթոռի միաբանության շարքերը: Գործել է Մատթեոս Ա, Գևորգ Դ, Մակար, Խրիմյան և Իգմիրյան կաթողիկոսների օրոք Մայր Աթոռում և թեմերում: Վար-

դասպետ է ձեռնադրվել, ապա 1887 թ.՝ եպիսկոպոս, և նշանակվել Սինոդի անդամ, Թիֆլիսի առաջնորդ և Իզմիրլյանի մահից հետո՝ տեղակալ։ Կաթողիկոս է ընտրվել 1911 թ. դեկտեմբերի 13-ին, օծվել է 1912 թ. հուլիսին։ Վախճանվել է 1930 թ. մայիսի 8-ին՝ հիվանդության օրը։

Գևորգ Ե-ի կյանքն ու գործունեությունը կարելի է բաժանել երկու հիմնական շրջանների. առաջինը՝ 1912—1920, և երկրորդը՝ 1920—1930 թթ. գործունեության։

Մենք առաջիմ կանգ ենք առնելու 1920—1930 տարիների գործունեության վրա։

Գևորգ Ե-ի գահակալության վերջին տարիները անցան Հայաստանում, սովետական կարգերի հաստատման և մեր հայրենիքի պետականության պայմաններում։

Մեր ժողովուրդը 1920 թվի նոյեմբերի 29-ին իր կյանքն ու ապագան կապում էր Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման հետ։ Ըստ պետական սահմանադրության ստեղծված նոր կացության առաջ, եկեղեցին բաժանվում էր պետությունից, դպրոցը՝ եկեղեցուց։

Մայր Աթոռը չէր կարող երբեք անտարբեր մնալ պատմական մեծ տեղաշարժերի հանդեպ, երբ մեր երկիրն ու ժողովուրդը

անցնում էին ընկերային, հասարակական բարդ վերափոխումների բուլից։

Մայր Աթոռը պատի ոգով գնահատում էր ստեղծված կացությունը, իրադարձությունների ընթացքը առաջին իսկ օրից, որպես հայրենասիրության օջախ, լինում էր իր ժողովրդի հետ, նրա հերոսական ու դժվարին պայքարում։

Ռուսաստանում 1917 թ. Փետրվարյան բուրժուական հեղափոխությամբ երբ ցարը գահընկեց հռչակվեց, և Ռուսականների իշխանությունը վերջ գտավ, ցարիզմի օրոք Էջմիածնի համար կազմված 1836 թ. Պոլոժենիան դադարեց գոյություն ունենալուց։ Գևորգ Ե կաթողիկոսը մասնավոր կոնդակով ցրեց Պոլոժենիայի համաձայն ընտրված և Էջմիածնում կաթողիկոսի կողքին գործող վերջին Սինոդը։

Գևորգ Ե-ի օրոք Մայր Աթոռ ա. Էջմիածինը լծվում էր իր գլուխ հոգևոր-բարոյական-հայրենասիրական գործունեությանը՝ ձերբազատվելով կողմնակի այլ պարտավորություններից, որոնք ըստ Թորգոմ պատրիարքի բնութագրման անցյալում «հարկադրաբար, անհրաժեշտ ստիպողականության և ոչ թե իր բնիկ պաշտոնին կամ կոչումին բերումով, հանձն էր առել Մայր Աթոռ ա. Էջմիածինը» («Սինո», 1936 թ., էջ 256)։

Գերագույն հոգևոր խորհրդի կազմությունն ու գործունեությունը

Ըստ Պոլոժենիայի, Էջմիածնում կաթողիկոսի կողքին գործում էր ցարի կողմից նշանակված Սինոդը՝ չորս արքեպիսկոպոսներից կամ եպիսկոպոսներից և նույնքան թվով վարդապետներից բաղկացած. «Ամեն բանում կաթողիկոսին գործակցում է Էջմիածնի Հայոց Սինոդը» (Հոդ. 1117)։ 1917 թվի ապրիլ 7 թվակիր և համար 678 կոնդակով Գեվորգ Ե-ը ցրեց Սինոդը և հայրապետական Դիվանը։

Նույն կանոնական կոնդակով Գևորգ Ե-ը ընդարձակում էր ընտրական իրավունքները, վերահաստատում թեմական ժողովներն ու թեմական խորհուրդները ժողովական ընտրությամբ կատարելու սկզբունքը, որը դժբախտաբար վերացել էր Պոլոժենիայով։

«Մեր սուրբ եկեղեցու սկզբնավորության առաջին իսկ օրերից սկսած, քրիստոնեական և համայնական լայնեզր հավասարության ոգին հանրական կյանքի գործերի մեջ փայլել և զարգացել է մեր մեջ, որով այդ ոգին մեր հանրական գործերի կենդանի աղբյուրն էր։ Այս ոգին օտար ազդեցությունների և օտարամուտ մտածողության եղանակի ու սկզբունքների ազդեցության ենթարկվելով, այլասեռ տարազ ստացավ։

...Այնուհետև հասարակական յուրաքանչյուր գործ համայնքի ամբողջ կազմի ազատ ընտրությամբ պիտի կատարվի։ Այս կարգերի և կանոնների նախնական ձևի վերականգնումը մեր հաստատությունների հարատև և կենսունակ գոյության հիմքն ենք ճանաչում»։

Հայրապետական կոնդակը հրահանգում էր հուսկ ուրեմն «ազատորեն ձեռնարկել հոգևոր առաջնորդների, ինչպես և նոցա փոխանորդների, այլև այն բոլոր հոգևոր պաշտոնյաների ընտրության» ժողովրդական ազատ ընտրությամբ։

Նույն հարցին անդարառնում էր Գեվորգ Ե-ը 1924 թվի հունվարի 1-ին, համար 1 կոնդակով, և վերահաստատում ժողովրդական ընտրության սկզբունքը՝ «պահել զոգի ժողովրդական»։ Կաթողիկոսը հրահանգում էր ժողովրդին՝ իր ազատ կամքով կատարել իր հոգևոր առաջնորդների և սպասավորների ընտրությունը՝ «սկսեալ ի հայրապետս մինչ ցվերջին սպասաւորն»։ Կաթողիկոսը կոնդակում նշում էր, որ այս դարավոր ընտրողական և ժողովրդական ոգին և ուղղությունը եղել են «հանապազ խարխիս ամրութեան և աղբիւր կենսունակութեան Ս.

Եկեղեցույս հայոց և զօրեղ հիմնապատճառ ազգային, մտաւոր, բարոյական-կրօնական յառաջդիմութեան ժողովրդեան մերոյ:

Այնուհետև նույն կանոնական կոնդակում կաթողիկոսը հրահանգում էր կազմել, իր նախագահության ներքո, հայ եկեղեցու դեկալարութեան համար Գերագոյն հոգևոր խորհուրդ, հայտարարելով, որ «կաթողիկոսական իրավանց շրջանին պատկանող ոչ մի հարց այնուհետև չպետք է լուծուի ստանա առանց Գերագոյն հոգևոր խորհրդի քննութեան և օրագրական արձանագրութեան»:

Գևորգ Ե կաթողիկոսը իր սույն կոնդակում գծում էր նաև Գերագոյն հոգևոր խորհրդի գործունեության և իրավասության սահմանները.

1. **Ժամանակավորապես** կազմել Գերագոյն հոգևոր խորհուրդ՝ երեք արքեպիսկոպոսներից և երեք եպիսկոպոսներից բաղկացած.

2. Գերագոյն հոգևոր խորհրդի մշտական կազմի անդամ համարել, ոչ մնայուն հանգամանքով, թեմակալ առաջնորդներին «ի ժամ ներկայութեան նոցա ի ս. Էջմիածին» և կամ անհրաժեշտութեան դեպքում՝ նրանց Մայր Աթոռ հրավիրելիս.

3. Մայր Աթոռի և բոլոր թեմերի կրօնական, վարչական, թեմական, եկեղեցական-տնտեսական գործերի ղեկավարությունը հանձնել Գերագոյն հոգևոր խորհրդին:

Քանի որ հնարավոր չէր շտապ կարգով ազգային-եկեղեցական ժողով գումարել, որի իրավունքն էր ընտրել Գերագոյն հոգևոր խորհուրդ, կաթողիկոսը **ժամանակավորաբար նշանակում էր** Գերագոյն հոգևոր խորհրդի կազմը, որը մեջ մտնում էին տ. Խորեն, տ. Բագարատ, տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոսները, տ. Գարեգին, տ. Գևորգ, տ. Գյուտ եպիսկոպոսները:

1923 թվի մարտի 4-ին հայրապետական կոնդակով Տ. Խորեն արքեպ. Մուրադբեկյանը նշանակվում էր տեղակալ և Գերագոյն հոգևոր խորհրդի նախագահող անդամ «ի նկատի առեալ զփորձութիւն ձեր լընթացս բազմամեայ և պատասխանատու պաշտօնավարութեան»:

Գերագոյն հոգևոր խորհրդի կազմության առթիվ կաթողիկոսը 1927 թ. հոկտեմբեր 7 պաշտոնական գրությամբ, Հայաստանի կառավարությանը հաղորդում էր հետևյալը. «Էջմիածնի Գերագոյն խորհուրդը Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի 1924 թ. հունվար 1-ի ընդհանրական կանոնական կոնդակով հաստատված մի մարմին է, որպես հայոց համաեկեղեցական, վարչական բարձր կազմակերպություն, կաթողիկոսի նախագահության ներքո և անպայման ավելի հարազատ

հայ եկեղեցական կյանքին և նորա ոգուն, քան նախկին Սինոդը, որը լուծեցի հայրապետական կոնդակով, եկեղեցին պետությունից սովետական հիմնական օրենքով անջատվելուց հետո: Ապագայում Գերագոյն հոգևոր խորհուրդի և՛ հոգևոր, և՛ աշխարհիկ անդամները ընտրվելու են Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի նախագահությամբ գումարվելիք ազգային-եկեղեցական ժողովում:

Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը բնականաբար ընդունված և ճանաչված է մեր եկեղեցական-վարչական կազմակերպությունների և Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցու հայ հավատացյալ համայնքների և արտասահմանյան գաղութահայության կողմից ամենուրեք»:

Նորակազմ Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը 1924 թվականից սկսած գումարվում է կաթողիկոսի նախագահության ներքո և զբաղվում՝ Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի և հայ եկեղեցու վերաբերյալ կարևոր հարցերի քննութեամբ: Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը ունենում է նաև լիակատար կամ ընդլայնված նստաշրջաններ, որոնց հրավիրվում են թեմակալ առաջնորդներ: Այսպես, Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը իր 1926 թ. հունվար 25-ից մինչև փետրվար 15 տևող լիագումար միստի մեջ քննութեան է առնում և որոշումներ է ընդունում մի շարք հրատապ եկեղեցական հարցերի մասին:

1926 թ. հունվարի 25-ին գումարվում է Գերագոյն հոգևոր խորհուրդի վերոհիշյալ ընդլայնված միստը:

Նիստին մասնակցում են Գերագոյն հոգևոր խորհուրդի մնայուն անդամներ տ. Խորեն, տ. Մեսրոպ, տ. Բագարատ, տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսները, տ. Գյուտ եպիսկոպոսը, թեմակալ առաջնորդներից՝ Գևորգ արք. Թիֆլիսի, Ատթեսու արք. Բաքվի, տ. Լևոն՝ Գանձակի, ս. տ. Արտակ՝ Այուդիքի եպիսկոպոսները, Հյուսիսային Կովկասի և Աստրախանի տ. Գրիգորիս, Թիբակի՝ տ. Իսահակ վարդապետները, Երևանի և Նոր-Նախիջևանի առաջնորդական փոխանորդ Հակոբ և Պողոս քահանաները:

Գերագոյն հոգևոր խորհուրդի նստաշրջանը բացվում է Գևորգ Ե կաթողիկոսի «Հայր մեր»-ով:

Ժողովը ղեկավարում է տ. Խորեն արք. Մուրադբեկյանը, որպես նախագահող անդամ Գերագոյն հոգևոր խորհրդի:

Ժողովի օրակարգում հետևյալ հարցերն էին դրված.

1. Հաշվետվություն Գերագոյն հոգևոր խորհրդի 1924—1926 տարիների գործունեության.

2. Զեկուցում թեմերից:

3. Նոր տոմարի հարց:

4. Եկեղեցական սահմանադրության նախագծի քննարկում:

5. Էջմիածնի և թեմերի տնտեսական կացության հարց:

6. Հոգևոր ճեմարանի վերաբացման և «Արարատ» ամսագրի վերահրատարակության հարց:

7. Հայաստանի կառավարության հետ Մայր Աթոռի բանակցությունների արդյունքների հաշվետվություն:

8. Եկեղեցական բարեկարգության և ազգային, եկեղեցական ժողով հրավիրելու հարց:

9. Ընթացիկ հարցեր:

Օրակարգի առաջին հարցի մասին զեկուցում է տ. Խորեն արքեպիսկոպոսը ներկայացնելով 1924—26 տարիների Գերագույն հոգևոր խորհրդի գործունեության ընդհանուր պատկերը, շեշտելով, որ «Գերագույն հոգևոր խորհուրդը գործել է տնտեսական-իրավական անբարեհաջող պայմաններում», բայց այնուամենայնիվ կատարվել են չափազանց կարևոր գործեր, ինչպիսիք են հայ եկեղեցու բարեկարգության, ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու, ճեմարանի վերաբացման, «Արարատ» գիտական ժողովածու հրատարակելու նախապատրաստական աշխատանքները:

Տեղակալը ժողովին հայտնում է, որ սըրտագին կապեր են պահպանվել մեր նվիրապետական բոլոր Աթոռների հետ և կաթողիկոսի հանձնարարությամբ և ստորագրությամբ պաշտոնական գրություններ են ուղարկվել կառավարությանը՝ հայ եկեղեցու վերաբերյալ մի շարք կարևոր հարցերի առնչությամբ: Տեղակալը հայտարարում է, որ Մայր Աթոռ ս. Էջմիածինը և Գերագույն հոգևոր խորհուրդը իրենց վերաբերմունքի մեջ դեպի հայրենի հարազատ կառավարությունը եղել են «կորրեկտ և լույս»:

Կանոնավոր հարաբերություններ են պահպանվել նվիրապետական Աթոռների, հայրենի, միութենական և արտասահմանյան թեմերի հետ: Մայր Աթոռի տնտեսական ապահովության և զորացման նպատակով ձեռնարկվել են մի շարք միջոցառումներ, ավիուղծում հաճուն Էջմիածնի եղած մեծ կտակները Մայր Աթոռում և Հայաստանում գործադրելու համար:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը իր սույն լիակատար նստաշրջանում ընդունում է հետևյալ որոշումները:

1. Գերագույն հոգևոր խորհուրդի անդամների ընտրությունը դարձնել ընտրովի, ազգային-եկեղեցական ժողովի միջոցով:

2. Գերագույն հոգևոր խորհուրդի կազմում ընտրել աշխարհական անդամներ:

3. Տարվա մեջ Գերագույն հոգևոր խոր-

հուրդի ընդլայնված նիստերի և հերթական խոշորի համար հաստատուն օրեր նշանակել:

4. Ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրել հարմար ժամանակի ըստ հայրապետական կոնդակի հրահանգին, 1924 հունվարի 1:

5. Կարգադրված հոշակել «Ազատ եկեղեցի» և շարժման մասնակից հոգևորականներին:

Օրակարգի 2-րդ կարևոր հարցն էր՝ զեկուցում թեմերից: Ժողովում այս մասին զեկուցներով հանդես են գալիս բոլոր թեմակալ առաջնորդները:

Նոր տոմարի անցնելու կապակցությամբ Գեր. հոգ. խորհուրդը ընդունում է հետևյալ բանաձևը. «Նկատի առնելով, որ Միության սահմանների մեջ գտնվող թեմերի մեծագույն մասում նոր տոմարն է, որ գործադրվում է, և նրա գործածությունը էլ ավելի ընդհանրացել է, ժողովը որոշեց ընդունել հայ եկեղեցում նոր տոմարի գործածությունը»:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը խնդրում է կաթողիկոսից հայրապետական կոնդակով այդ որոշումը հաստատել և կանոնականացնել, ինչ որ արվում է կաթողիկոսի կոնդակով:

Ժողովը զբաղվում է նաև եկեղեցական սահմանադրության հարցով: Նախապես կազմվել էր մի հատուկ հանձնաժողով Գյուտեպիսկոպոսի նախագահությամբ զբաղվելու համար սույն հարցով, ինչպես նաև Խորհրդային Միության սահմանների մեջ գտնվող հայ եկեղեցական համայնքների համար եկեղեցական կանոնադրություն մշակելու խնդրով:

Հանձնաժողովը Գերագույն հոգևոր խորհրդի սույն նիստին է ներկայացնում տալընմեկ կետերից բաղկացած եկեղեցական սահմանադրության մի նախագիծ, որը քննության է առնվում հոդված առ հոդված և ընդունվում որոշ փոփոխություններով, ներկայացվելու համար հառաչիկա կայանալիք ազգային-եկեղեցական ժողովին:

Բաքվի թեմի առաջնորդ տ. Մատթեոս արքեպիսկոպոսը ժողովում զեկուցում է 1923—26 տարիների Մայր Աթոռի և ներքին թեմերի տնտեսական կացության մասին: Զեկուցման մեջ փաստեր էին բերված, որ Մայր Աթոռի տնտեսական կացությունը ծանր է և լուրջ:

Այդ տարիներին Մայր տաճարը անմիջական վերանորոգության կարիքն ուներ: Միայն Մայր տաճարի գմբեթի անհետաձգելի նորոգության համար պահանջվում էր հինգ հազար ռուբլի: Հակառակ Մայր Աթոռի տնտեսական նեղ պայմաններին գմբեթը վերանորոգվում է ճարտարապետներ Ալ. Թամանյանի և Թորոս Թորամանյանի հսկո-

դրությամբ: Ամիսներով չեն վճարվում վանքի պաշտոնյաների ոռնիկները: Միաբանությունը ևս ապրում է տնտեսական նեղ պայմաններում:

Այս դժվարին կացության առաջ Գերագույն հոգևոր խորհուրդը որոշում է բարելավել միաբանների տնտեսական վիճակը և վերաբանալ միաբանական վանական սեղանը:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը, Մայր Աթոռի տնտեսական վիճակը բարելավելու համար, որոշում է Գարեգին արք. Հովսեփյանին ուղարկել Մոսկվա և Ռուսաստանի այլ քաղաքներ, Հյուսիսային Կովկաս՝ քարոզելու և ի նպաստ Մայր Աթոռի հանգանակություն կատարելու համար: Նույն նպատակով որոշվում է Ռուբեն վրդ. Մանասյանին ուղարկել Չինաստան, Ճապոնիա, Հնդկաստան և Եգիպտոս:

Ժողովը քննության է առնում նաև հոգևոր ճեմարանի վերաբացման և «Արարատ» գիտական ժողովածուի հրատարակության հարցը: Այս մասին ժողովին զեկուցում է տ. Գարեգին արք. Հովսեփյանը: Դեռևս 1921 թ. սեպտ. 30-ի կառավարական որոշման համաձայն Էջմիածնին իրավունք էր տրվում տպարան ունենալ, «Աստվածաբանական դպրոց բանալ» կաթողիկոսի կողմից մշակված ծրագրով և հրատարակել «Արարատ» ամսագիրը:

Դժբախտաբար կառավարական այսքան բարյացակամ արտոնություններից հետո և՛ ճեմարանի բացումը և՛ ամսագրի հրատարակության հարցը գլուխ չէին գալիս, հատկապես Մայր Աթոռի տնտեսական, դրամական նեղ պայմանների պատճառով:

Այնուամենայնիվ Գեր. հոգ. խորհուրդը որոշում է փութացնել ճեմարանի վերաբացումը և «Արարատ» գիտական ժողովածուի փոխարեն հրատարակել «Արարատ» երկշաբաթաթերթը: Ժողովում որոշվում է նաև Մայր Աթոռում ունենալ տպարան, որը գործելու էր ՀՍՍՀ օրենքների սահմաններում: Թեմական առաջնորդները ժողովում հանդիսավոր խոստումներ են տալիս ճեմարանի վերաբացման, «Արարատ»-ի վերահրատարակության և Մայր Աթոռի նոր տպարանի վերակազմության համար դրամական օգնություն հասցնել Մայր Աթոռին:

Օրակարգի ամենակարևոր հարցերից մեկը հայրենի կառավարության հետ Մայր Աթոռի բանակցությունների և հարաբերությունների հարցն էր: Այս մասին նույնպես զեկուցում է տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսը: Տեղակալը հանգամանորեն ժողովին է ներկայացնում 1921 թ. մայիսից սկսած Մայր Աթոռի և կառավարության միջև կատարված բանակցությունները, որոնք բավա-

րար լուծում են ստացել գործող օրենքի գործնական և իրավական պայմաններում:

Սի այլ նիստում Բագարատ արք. զեկուցում է հայ եկեղեցու բարեկարգության և ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու հարցի շուրջ: Ստբերի փոխանակությունից հետո որոշվում է. «Նկատի ունենալով ներքին և արտաքին ռեալ պայմանները, Գեր. հոգ. խորհուրդը իր լրիվ կազմով գտավ, որ չափազանց մեծ պատասխանատվության հետ է կապված ազգային-եկեղեցական ժողովի խնդիրը»:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը իր սույն նստաշրջանում արձանագրում է նաև «Ազատ Եկեղեցի» թերթի և այդ աղանդավորական շարժման հետ կապված Աշոտ եպիսկոպոսի, Բենիկ վարդապետի և Սեպրոպ քահանա Սեյանի կարգալուծման հայրապետական կոնդակները:

Գևորգ Ե կաթողիկոսի օրով, 1923—1928 թվականներին, Հայաստանում և միութենական այլ հանրապետություններում սկիզբ առած «Ազատ եկեղեցի» աղանդավորական շարժումը հայ եկեղեցու ծոցում, խորը մտահոգություն և վիշտ էր պատճառում Հայոց Հայրապետին և Մայր Աթոռին: Մի շարք հոգևորականներ կասկածելի անցյալով, վարք ու բարքով և հոգեբանությամբ, հանուն կեղծ բարեկարգության և ազատ մտածողության, բայց խորքում տարված մաւնավանդ զուտ անձնական և վրեժխնդրության զգացումներից, հրապարակ էին իջել հայ եկեղեցու համար ծանր այդ օրերին և փորձում էին քանդել դարերի հողովույթով նվիրականացած հայ եկեղեցու կարգն ու կանոնը, ավանդությունն ու նվիրապետությունը, ուրանալով Մայր Աթոռ ս. Էջմիածինը, Ամենայն Հայոց հայրապետության դեկավար դերը: Ծարժման հիմնական նպատակն էր քանդել հայ եկեղեցու նվիրապետական, դավանաբանական, ծիսական ու վարչական հիմքերը, աշխարհականացնել եկեղեցին, այն վերածելով սովորական մի ընկերակցության:

Այդ ծանր, դժվարին օրերին հայ եկեղեցու ծոցում նման դառն փորձություններ, փոթորիկներ վտանգավոր էին:

Արդարև «թշնամիք առն ընտանիք իւր»:

«Ազատ եկեղեցի» աղանդավորական շարժումը հոյ էր մանավանդ Մայր Աթոռի և նրա առաքելության սպառնացող լուրջ վտանգով և հատկապես եկեղեցու ծոցում ներքին պատակտում ստեղծելու ավտավարակ հոգեբանությամբ:

Ծարժումը տևեց 1924—28 թվականները: Ի հաջողություն չգտավ և չէր էլ կարող գտնել: Հայ հավատացյալ ժողովուրդը հոգով փարել էր իր մայր եկեղեցուն, ազգային ա-

վանդություններին: Հաղթանակեց մեր ժողովրդի սրտատուշ հավատքն ու ողջմտությունը:

Մայր Աթոռը բանիցս աշխատեց կարգի հրավիրել աղանդավորներին, բայց «երկամեայ ներողամտություն և հայրապետական համբերություն մեր ոչ զգաստացուցին զնոսա», գրում է Գևորգ Ե-ը իր կարգալուծման կոնդակում:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը զբաղվեց ազատ եկեղեցականների գործով: Ամենայն Հայոց Հայրապետը ընդառաջելով մաս Երևանի, Ծիրակի, Թիֆլիսի, Հյուսիսային Կովկասի հայ հավատացյալ ժողովրդի բողոքին և պահանջին, հաստատեց Գեր. հոգ. խորհուրդի կարգալուծման միջնորդությունը և 1924 թ. սեպտ. 5 թվակիր և համար 575 սրբատառ կոնդակով կարգալուծեց հոշակեց Ծիրակի թեմի առաջնորդ Աշոտ եպիսկոպոսին, այն ծանր մեղադրանքով, որ մա «անկեալ կայ ի դատարանական խարդախան, ընդդէմ Հայաստանեայց ա. Եկեղեցւոյ եւ Մայր Աթոռոյս և կողմ գործի չարութեան յայսմ դժուարակիր ժամանակս»:

1924 թ. սեպտ. 10 թվակիր և համար 593 կոնդակով Գևորգ Ե-ը կարգալուծեց էր հրուշակում Բենիկ վարդապետին, ավելի ծանր և քստմնելի արարքների համար. «Անվաշել բարք, դատապարտելի գործք ըստ ամենայնի, կուրացեալ յանձնական վրեժխնդրութենէ և անկեալ ընդ ամբարիշտ կրիւք իւրօք զբաւեալ կայ այժմ զրպարտութեամբ եւ դաւա-

դրութեամբ ընդդէմ Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցւոյս եւ Սայր Աթոռոյս Սրբոյ Էջմիածնի եւ Միաբանութեան»:

1926 թ. հուլիս 14 թվակիր և համար 553 կոնդակով կարգալուծեց է հոշակվում մաս «Ազատ եկեղեցի» թերթի խմբագիր Մեսրոպ քնն. Սեյան, «Հմբուտացեալ ընդդէմ հոգևոր ծայրագոյն իշխանութեան և ընդդէմ Մայր Աթոռոյս, ի ճիգն եւ ի քիրտն մտեալ տքնի եւ աշխատի ամենայն հնարիւք, սերմանել երկպառակություն կրօնական ի մէջ զաւակաց Հայաստանեայց սուրբ և առաքելական եկեղեցւոյս»:

Կովկասյան հանրապետությունների պաշտոնական օրգան «Զարյա Վոստոկա» թերթը իր 775 համարում սպառնչքներով պահանջում էր տվել «Ազատ եկեղեցի» թերթի և շարժման մասնակից հոգևորականների գործունեության մասին: Կառավարական թերթը գրում էր «Ազատ եկեղեցի»-ի մասին. «Լույս տեսավ հանկարծակի խորհրդային աշխարհայացքի դարձած մի խումբ քահանաների կողմից... Հանդեսի բովանդակությունը հանգում է մի կամ մյուս գործչի վրա, անվերջ գանգատների, մանր ինտրիգների, հին հաշիվների»:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդի սույն ընդլայնված ժողովը փակվեց փետր. 15-ին, 20 լիակատար միաստ գումարելուց հետո, Մայր Աթոռ ա. Էջմիածնի և հայ եկեղեցու վերաբերյալ լուսամիտ, առողջ և օգտակար որոշումների ընդունումով:

ԱՌՐԵԿԱՐԳԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ

Հայ եկեղեցու բարեկարգության խնդիրը շատ հին է և ունի իր պատմությունը: Այս մասին շատ է խոսվել և գրվել դեռևս 19-րդ դարի կեսերին, երբ Կ. Պոլսում լույս տեսավ 1860-ական թվականներին «Պատկեր Հայաստանեայց ա. Եկեղեցւոյ» գիրքը:

Հայ եկեղեցին ամեն օր աղոթում է «Վասն սուրբ եկեղեցւոյս շինութեան եւ բարեկարգութեան»:

Եկեղեցական բարեկարգություն հասկացողությունը շատ ընդարձակ է, բարդ և բազմակողմանի: Այդ հարցը հաճախ դրվել է մաս կաթողիկոսական ընտրությունների առթիվ ազգային-եկեղեցական ժողովի օրակարգի վրա: Բայց որոշ հանգամանքներ արգելք են հանդիսացել, որ Մայր Աթոռ ա. Էջմիածինը հանգամանորեն չկարողանա զբաղվել հայ եկեղեցու բարեկարգության ընդհանուր հարցով:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծված կացությունը ստիպեց Գե-

ԳԵՎՈՐԳ Ե ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՕՐՈՒԳ

վորգ Ե կաթողիկոսին, կշռելով ժամանակի և պարագաների հրամայականը, ձեռնարկել մի շարք բարեկարգիչ միջոցառումներ, հավատարիմ մնալով սակայն միշտ հայ եկեղեցու դարավոր կարգ ու կանոնին և ավանդության:

1922 թ. նոյեմբ. 11 թվակիր և համար 644 կոնդակով Գևորգ Ե-ը սեղանի վրա էր դնում հայ եկեղեցու բարեկարգության հարցը: Կոնդակը պաշտոնապես ուղղված էր Սեծի Տանն Կիլիկիոյ Սահակ կաթողիկոսին, Երուսաղեմի հայոց պատրիարք Եղիշե արքեպիսկոպոսին, Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոսին, բոլոր թեմակալ առաջնորդներին, եպիսկոպոսներին և համայն հայ հավատացյալ ժողովրդին:

Կոնդակում կաթողիկոսը նշում էր, որ հայ եկեղեցին «Ընդ ձեռն սրբոց հարցն եւ երանաշնորհ հայրապետացն մերոց եւ ազգային-եկեղեցական ժողովոց ըստ ոգւոյ ժամանակաց եւ ըստ հանգամանաց սահմանել

գկանոնական եւ գլարչական-ծիսական ուրշումն... Փոփոխէր, լրացուցանէր անխախտ եւ անփոփոխ պահեալ գիմունն հաւատոյն»:

1919 թ.-ին եւ 1921 թվականից համար 715, 736 եւ 271 կոնդակներով կաթողիկոսը առաջարկում էր.

1. Այրիացած քահանաների երկրորդ ամուսնությունը:

2. Երկրորդ անգամ ամուսնացած քահանայացումների ձեռնադրությունը:

3. Ամուսնության մեջ 5-րդ ազգակցական կապի ընդունում:

4. Հոգևոր ազգակցության կամ ազգականների միջև ամուսնական կապերի ընդլայնում:

Կ. Պոլսում Զավեն պատրիարքի նախագահությամբ եւ Եղիշէ արք.-ի ատենապետությամբ գումարված կրոնական ժողովը ըզբաղվում էր այս հարցերով, որ «Զայս ըստ ամենայնի պատշաճեալս հոգևոր պիտոյից եւ պահանջից ժամանակի»:

Կիլիկյան Աթոռը եւ Երուսաղեմի Աթոռը վերապահ էին քահանաների կրկնամուսնության առաջարկի կապակցությամբ:

1924 թ. հունվար 1 թվակիր կոնդակով Գեվորգ Ե մտածում էր Էջմիածնում հրավիրել ազգային-եկեղեցական ժողով: Կաթողիկոսը այս առթիվ կազմել էր 25 կետերից բաղկացած մի կանոնադրություն, որը Գերագույն հոգևոր խորհրդում քննարկվելուց հետո 1925 թ. հոկտ. 22-ին ուղարկվում էր նվիրապետական բոլոր Աթոռներին եւ թեմերին: 1926 թ. մայիսին համար 414 կոնդակով Էջմիածնում հրավիրված ազգային-եկեղեցական ժողովը պետք է ղեկավարվեր այդ կանոնադրությամբ:

Այդ կանոնադրությունը, որը բաղկացած էր երեք հիմնական կետերից եւ 25 հոդվածներից եւ ուներ հետևյալ վերնագիրը եւ բովանդակությունը.

Հ Ր Ա Հ Ա Ն Գ.

Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու համար կաթողիկոսի կողմից արդեն հաստատված եւ կարգացված Էջմիածնի լիակազմ Գերագույն հոգևոր խորհրդի նիստում:

1. Հայ առաքելական եկեղեցու գերագույն կանոնադիր մարմինը եկեղեցական ժողովն է:

2. Ազգային-եկեղեցական ժողովը գումարվում է Էջմիածնում:

3. Ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը:

4. Ազգային ժողովի նախագահն է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը:

5. Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը, Երուսաղեմի եւ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքները ժողովի նախաթող անդամներն են:

6. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հիվանդության դեպքում ազգային-եկեղեցական ժողովին նախագահում են Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը կամ Երուսաղեմի պատրիարքը: Սրանց բացակայության դեպքում նախագահում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղակալը:

7. Ազգային-եկեղեցական ժողովի իրավասության ենթակա են հետևյալ հիմնական խնդիրները.

ա) Ընտրություն Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք-կաթողիկոսի (հետ մահվան ներկա գահակալի):

բ) Ընտրություն Գեր. հոգ. խորհրդի անդամների:

գ) Հաստատություն ազգային-եկեղեցական սահմանադրության:

դ) Հանություն եւ վճռահատություն եկեղեցական բարենորոգական հարցերի:

ե) Կարգավորում եկեղեցական տնտեսական վիճակի:

զ) Վճռահատություն եկեղեցուն վերաբերյալ բոլոր հարցերին:

8. Ազգային-եկեղեցական ժողովն ինքն է որոշում իր գրադմունքների օրակարգը եւ գործունեության ներքին հրահանգը:

9. Ազգային եկեղեցական ժողովի անդամներն են՝

ա) Էջմիածնի Գերագույն խորհրդի անդամները,

բ) Հայոց եկեղեցու բոլոր առաջնորդները, գ) Հայոց եկեղեցու բոլոր եպիսկոպոսները:

Ծանոթ.—Առաջնորդի անձամբ ժողովին մասնակցել չկարողանալու դեպքում մասնակցում է թեմի հոգևորականության ընտրյալ ներկայացուցիչը:

10. Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ են ս. Էջմիածնի միաբանության, ս. Երուսաղեմի միաբանության եւ Կ. Պոլսի խառն ժողովի կողմից ընտրված մի մի ներկայացուցիչ:

11. Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ կարող են լինել ժողովրդից ընտրված 30 տարին լրացրած իրավասու ծխականները:

12. Յուրաքանչյուր թեմի ժողովուրդ մասնակցում է ազգային-եկեղեցական ժողովին, իր ընտրած մեկ կամ ավելի պատգամավորով:

13. Մինչև 25 հազար ժողովուրդ ունեցող թեմը ընտրում է մեկ պատգամավոր:

Յուրաքանչյուր թեմ ընտրում է այնքան պատգամավոր, որքան 25 հազար ժողովուրդ է պարունակում իր մեջ: Վերջին 25 հազարը կարող է լրիվ չլինել, բայց ոչ պակաս 10 հազարից:

Ծանոթ.—ա) Յուրաքանչյուր թեմ իր ընտրելի պատգամավորների թվով ընտրում է փոխանորդներ, որոնք փոխարինում են պատգամավորներին, եթե որևի՛շ պատճառով պատգամավորը անձամբ անկարող է ինքը մասնակցել ժողովին:

Ծանոթ.—բ) Յուրաքանչյուր թեմ վիճակագրության հիման վրա բաժանվում է շրջանների այն հաշվով, որ յուրաքանչյուր շրջան բաղկանա 25 հազար ժողովրդից:

14. Ազգային-եկեղեցական ժողովի թեմական պատգամավորների ընտրության մասնակցում են հոգեվորականներն ու քաղաքացիական չափախառն թշնամի աշխարհական երկու սեռի իրավասու ծիսականները:

15. Յուրաքանչյուր հազար շունչ ունեցող համայնքը ընտրում է մի պատվիրակ:

Ծանոթ.—Փոքր համայնքներն ըստ հարմարության միանում են պատվիրակ ընտրելու համար:

16. Պատվիրակները պատգամավորներ կարող են ընտրել իրենց միջից կամ դրսից:

17. Ազգային-եկեղեցական պատգամավորների անձնագրի սահմանումների, պատվիրակների ընտրությունը Ս. Խ. Հ. Միության սահմաններից դուրս գտնված թեմերում կատարվում է ըստ տեղական գործող հայոց կանոնադրությունների և սահմանադրությունների և կամ առանձին կարգերի, հրահանգվելով սույն կանոնադրությամբ:

18. Ազգային-եկեղեցական ժողովի պատգամավորների ճանապարհածախը հոգում է պատգամավորներին ընտրող թեմը, իսկ պատվիրակներին՝ եկեղեցին:

19. Ազգային-եկեղեցական ժողովի պատգամավորների ընտրության առթիվ ծագած ամեն տեսակ տարակուսանքների լուծումն տալիս է Էջմիածնի Գերագույն խորհուրդը:

20. Կարիք զգացված դեպքում Գերագույն հոգևոր խորհուրդը տալիս է հարկավոր բացատրություններ և հրահանգներ:

21. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի մահվան դեպքում կաթողիկոսի ընտրության համար ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղապահը և Էջմիածնի Գերագույն հոգևոր խորհրդի հետ:

22. Նոր կաթողիկոսի ընտրությունը տեղի է ունենում կաթողիկոսի մահվանից ոչ ուշ, քան վեց ամիս հետո:

23. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրությունը կատարվում է ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում տեղապահի նախագահությամբ:

24. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրության կարգը որոշում է ազգային-եկեղեցական ժողովը:

25. Սույն կանոնադրությունը ուժի մեջ է մինչև առաջիկա ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարումը:

Սույն կանոնադրությունը ստորագրել են Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամները:

Իսկ վերևում մակագրված է՝ «Հաստատում ենք, 22 հոկտեմբերի, 1925 թ. ս. Էջմիածին—Վշտայի Գեվորգ Ե Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց»:

Այս կանոնադրությամբ կատարվեցին 1932 թվին՝ Խորեն Ա, 1945 թվին՝ Գևորգ Զ, և 1955 թվին՝ Վազգեն Ա. կաթողիկոսների ընտրությունները, որոշ փոփոխություններով:

Կաթողիկոսի հրահանգով Գերագույն հոգևոր խորհուրդը 1924 թ. հունվարի 25 թվակիր և համար 71 և 1925 թ. ապրիլ 18

թվակիր և համար 212 շրջաբերականով հանձնարարում է թեմերին կազմել մասնավոր հանձնաժողովներ և քննել հայ եկեղեցու բարեկարգության վերաբերյալ հարցերը և թեմերի կարծիքները, դիտողություններ, նոր առաջարկներ ուղարկել Մ. Աթոռ: Գերագույն հոգևոր խորհուրդը հանուն կաթողիկոսի առաջարկում էր հետևյալ բարեկարգական հարցերը:

1. Ժամապաշտության կրճատում և բարեկարգում (Ժամագիրք, Ծարակնոց, Ճաշոց, Տոնացույց):

2. Ծիսարան—Մաշտոցի կրճատում և բարեփոխում:

3. Ժամասացության ընթացքում աշխարհաբար լեզվի հարց:

4. Կուսակրոնության հարց:

5. Հայ եկեղեցու սահմանադրության հարց:

6. Արտաքու եկեղեցու սքեմի հարց:

7. Հոգևորականության նյութական-տրևտեսական ապահովության հարց:

8. Ընթացիկ հարցեր:

1926 թ. մայիս 10-ի կոնդակով վերականգնվում էր «Հայ եկեղեցու դարերի ընթացքում սրբությամբ պահպանված իրավունքը նրա պաշտոնյաների վերաբերմամբ»:

«Քեզ ենք տալիս ժողովուրդ հայոց,— հայտարարում է կաթողիկոսը,— թեմակալ առաջնորդների, հոգևոր պաշտոնյաների, գործակալների և հոգևոր վարչական հաստատությանց պաշտոնյաների ընտրության իրավունքը»:

1928 թ. նոյեմբ. 9 թվակիր և համար 349 կոնդակով հայ եկեղեցում ընդունվում էր նոր տոմարը:

Նույն թվին 359 համար կոնդակով արտոնվում էր հայ եկեղեցիներում երգեհոնի կամ դաշնամուրի գործածությունը «ի ժամ պաշտաման և եկեղեցական արարողութեանց նուագեղոց լեկեղեցիս երգեհոն կամ դաշնամուր»:

Գևորգ Ե-ի օրով մեր եկեղեցական օրացույցի մեջ է մտնում Ապրիլյան Եղեհնի գոհերի հիշատակը տոնելու կարգադրությունը:

Դեռևս 1920 թ.-ին գրող Վրթ. Փախազյանը իր մարտ 25 թվակիր նամակով դիմում էր Գևորգ Ե-ին առաջարկելով համագաղային սգի օր նշանակել ապրիլի 24-ը:

Արդարև 1920 ապրիլի 24-ին ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում հանդիսավորապես նշվում էր Ապրիլյան եղեհնի նահատակների հիշատակը հանդիսավոր ս. պատարագով, քարոզով և հոգեհանգստյան պաշտոնի կատարումով, նախագահությամբ Գևորգ Ե կաթողիկոսի:

1921 թ. սեպտ. 24-ին նույն հարցով կաթողիկոսին է դիմում նաև Կ. Պոլսի հայոց

Հավելն պատրիարքը, հանուն առաքելա-
հայության առաջարկելով. «չաղագս լան-
ժացուցանելույ գլխատակ քիւրատր նահա-
տակացն մերոց եւ գոհից կոտորելոց լըն-
թացս համաշխարհային պատերազմի, սահ-
մանել առ այն յատուկ օր, այն է 11/24 ամ-
սուն պարբիի»:

Կաթողիկոսը ընդառաջելով համայն հա-
յության և Պոլսո պատրիարքի ցանկության և
առաջարկության 1920 թ. հոկտեմբերին և
416 համար կոնդակով հրահանգում էր բոլոր
եկեղեցիներում ամեն տարի անխափան նշել
«յիշատակն քիւրատր նահատակացն մերոց,
լընթացս առաջին համաշխարհային պատե-
րազմի եւ կատարել հոգեհանգիստ յեկեղե-
ցիս Հայաստանեայց»:

Կաթողիկոսը իր կոնդակում նշում էր, որ
«մեծաւ գոհունակութեամբ եւ մխիթարու-
թեամբ վշտացեալ արտի» ընդունում է եղած
առաջարկը, որը և Մայր Աթոռի և Հայոց
Հայրապետի արտով էր և սահմանում՝ ապրիլ
11/24-ը «Տօն Ազգային, յիշատակ նահա-
տակացն մերոց համաշխարհային պատե-
րազմի»:

Այնուհետև, կաթողիկոսը հրահանգում էր
ապրիլի 24-ը մտցնել եկեղեցական օրա-
ցույցների մեջ «ի մշտնջենական յիշատակ
ապագայի»: 1921 թվից ապրիլի 24-ը որպէս
ազգային տոն մտնում է և Մայր Աթոռի եկե-
ղեցական օրացույցի և մեր բոլոր օրացույց-
ների մեջ:

1926 թվի հոկտեմբերին Գևորգ Ե-ը մե-
ծահանդես ու ավանդական շքով կատարում
է մեռոնօրհներ Մայր տաճարում: Ականա-
տես Մեսրոպ արք.-ը վկայում է իր հուշե-
րում, որ մեռոնօրհների առթիւ Մայր Աթոռ
ժամանած նման ծովածախայ բազմություն
ինքը տեսել է միայն Մայր Աթոռում, Խրիմ-
յան Հարիկի օծման հանդիսության ժամա-
նակ: Այնուհետև մինչև 1955 թ. հոկտեմբերը
Վազգեն Ա. Հայրապետի գահակալությունը
շուրջ 30 տարի, Մայր Աթոռում մեռոնօրհ-
ներ չի կատարվում: Նորընտիր Տ. Վազգեն
կաթողիկոսը 1955 թ. հոկտ. 7-ին կատարում
է նույնպիսի հանդիսության մեռոնօրհներ:

Գևորգ Ե-ի օրով հայ եկեղեցին մասնակե-
ցում է միջեկեղեցական ժողովների և խոր-
հրդակցությունների: Այսպես 1927 թվին,
Գևորգ Ե-ը Լոզանի «Հաւատոյ և կարգի»
միջեկեղեցական ժողովին ուղարկում է Ղե-
վոնդ Դուրյան, Գրիգորիս Պալաքյան, Մատ-
թեոս Ինճեյան եպիսկոպոսներից բաղկացած
մի պատգամավորություն, որը ներկա էր լի-
նում միջեկեղեցական աղ. ժողովին:

Այս առթիւ Գերագույն հոգ. խորհուրդը
մշակում և թեմերին էր ուղարկում հետևյալ
շրջաբերականը, որտեղ գծվել և նշվել էին
այն սկզբունքներն ու ուղղությունը, որոնց-

մով պետք է առաջնորդվեր նման միջեկեղե-
ցական ժողովներում հայ եկեղեցու պատմի-
րակությունը, նշանակված Մայր Աթոռի կող-
մից:

1.—Ողջունել համաքրիստոնեական համագումարի
բացումը, հայտնել հայ առաքելական հնագույն ազ-
գային եկեղեցւո սիրով մասնակցելը նրան, որ եկե-
ղեցիների մերձեցման է ձգտում և ընդհանուր համա-
գործակցության Բրիտոսի սիրո շնչով աշխարհը
չերմացնելու և նրա Ավետարանի հավիտենական գա-
ղափարները կյանքի մեջ մարմնացնելու նպատակ է
դրել՝ և դեպի այդ նպատակներն առաջնորդելու ու-
ղիներ հարթելու հետամուտ է:

2.—Հայ եկեղեցին՝ իր պատմական անցյալում
մշակած կանոնական իրավունքի և արքագործած ա-
վանդությունների համաձայն իր կյանքի ամենատե-
սակ խնդիրների լուծման մեջ՝ վախճանական որո-
շումներ ընդունել է Ամենայն Հայոց Ընդհանրական
Հայրապետի գլխավորությամբ գումարված ազգային-
եկեղեցական ժողովով: Ուստի և ներկա համագու-
մարում հայ եկեղեցու ներկայացուցչությունը իրա-
վունք չունի նրա վախճանական որոշումներին մաս-
նակցելու և պարտադիր ճանաչելու այն հայ եկեղեցու
համար: Այլ հանձնարարում է միայն խորհրդակցա-
կան մասնակցություն ունենալու և եղած բոլոր որո-
շումներն ու համագումարի ամբողջական պատկերը
ընդարձակ զեկույցով մատուցանելու Վեհափառ Հայ-
րապետին՝ հատաչկա ազգային և եկեղեցական ժո-
ղովի խորհրդակցության և քննության ենթարկելու
և նրա հեղինակավոր որոշման համեմատ էլ հիշյալ
համաժողովի ապագա գումարումների մեջ իր դիրքը
որոշելու:

3.—Քրիստոնեական եկեղեցիների մերձեցման և
համագործակցության նախադրյալ համարելով եկե-
ղեցիների փոխադարձ ծանոթությունը, այն ի նկատի
առնելով ներկա համաժողովի կատարելիք ծրագիրը՝
հանձնարարում է հանձնաժողովի, ըստ պահանջել
հարկին, տալ հայ եկեղեցւո դավանական և ծիսա-
կան արարողական նկարագիրը, ուղեցույց ունենալով
տիեզերական երեք ժողովները և Ներսես Ծնորհավո
«Ընդհանրականը»: Ինչպես նաև՝ հատկապես հայ
եկեղեցւո վարչական կազմակերպության նկատ-
մամբ՝ Մաղաքիա Օրմանյանի ընդհանուր գնահատու-
թյան արժանացած «Հայ եկեղեցին»: Այլև պարտք է
դնում հանձնաժողովի վրա հատկապես շեշտելու
հայ եկեղեցւո ազգային-ժողովրդական ոգին, նրա
դեմոկրատիկ բնույթ՝ նկարագրելով նրա պատմական
համառոտ անցյալը, ընդգծելով արևելքի բազմացեղ
և բազմակրոն ժողովուրդների մեջ դարեր շարունակ
քրիստոնեական կրոնին հավատարիմ մնալը և նա-
հատակ եկեղեցւո կյանքով ապրելը, տալով բյուրա-
վոր վկաների շարքեր մինչև իսկ մեր օրերում:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը Ամենայն Հայոց
Հայրապետի հանդիմանք՝ նախագծելով սույն համա-
ռոտ դեկլավար սկզբունքները՝ վստահ է որ հանձնա-
ժողովը լրջությամբ, շրջախցեցողությամբ և հայ ե-
կեղեցւո ոգւո հարազատությամբ կընթանա վերո-
հիշյալ համագումարում, զգալով և գիտակցելով այն

մեծ պատասխանատվությունը, որ ծանրանում է իր վրա՝ պատվով ներկայացնելու հայ եկեղեցին՝ այդ քրիստոնյա եկեղեցիներից մեկը՝ իր մեծության, վեհության և քրիստոնեական ամենատեսակ սկզբունքների հավատարմության մեջ, և մաղթում է հաջողություն ու հայցում Տիրոջ օրհնությունը համաձայնողովոր վրա («Միոն», 1927, թիվ 9, էջ 288):

1925 թ. որոշտոռքս եկեղեցիների նախաձեռնությամբ ընկնում էր Նիկիո առաջին Տիեզերական ժողովի (325 թ.) 1600-ամյակը Լոնդոնում Բենտրեբերիի արքեպիսկոպոսի

հրավերով, որին հանուն Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի մասնակցում էր Լոնդոնի հայոց հոգեվոր հովիվ Գրիգոր-Գուսան ծ. վարդապետը:

Գևորգ Ե կաթողիկոսը 1925 թ. սահմանեց ու Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանը, նրանով պարգևատրելու համար հայ եկեղեցու ծառայությանը նվիրված հոգևորական և աշխարհական Մայր Աթոռի հարազատ գավակների գործունեությունը:

ԹԵՄԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ ԳԵՎՈՐԳ Ե-Ի ՕՐՈՎ

Գևորգ Ե-ի օրոք մեծ ուշադրություն դարձվեց նաև մեր ներքին և արտաքին թեմերի, թեմական կազմակերպությունների ամրապնդման և նոր թեմերի կազմության վրա:

Ըստ Պոլոմենիայի ռուսական կայսրության մեջ գոյություն ունեին հայկական վեց թեմեր. 1) Նախիջևանի, 2) Բեսարապիայի, 3) Երևանի, 4) Վրաստանի, 5) Դարաբադի և 6) Ծիրվանի իրենց ենթակա շրջաններով, վանքերով, ուխտատեղիներով և եկեղեցիներով (Պոլոմենիա, հոդ. 1161—1168):

Գևորգ Ե-ի օրով պահպանվեցին սույն թեմերը որոշ փոփոխություններով: Հայրապետական կարգադրությամբ 1920 թ. ստեղծվեց Ծիրակի նոր թեմը, որը նախապես մտնում էր Երևանի թեմի մեջ: Գևորգ Ե-ի օրով բոլոր ներքին թեմերն ունեին իրենց թեմակալ առաջնորդները ու թեմական իշխանությունները:

Այնուհետև կաթողիկոսը զբաղվում է սփյուռքի թեմերի կազմակերպչական հարցերով: Մինչ այդ հատկապես Եվրոպայի թեմերի համար Կ. Պոլսի պատրիարքարանին էր հոգում առաջնորդների և հոգևոր հովիվների մասին Մայր Աթոռի հավանությամբ և գիտությամբ: Բայց առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքությունը ամփոփվել էր իր պատյանի մեջ և հագիվ կարողանում էր հոգալ միայն Կ. Պոլսում և գաղափներում մնացած հարության հոգևոր կարիքները:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո գաղթականության մի հոծ ալիք ողողել էր Մերձավոր Արևելքը, Եգիպտոսը, Իրաքը, ամբողջ Եվրոպան, Հյուսիսային և Հարավարևել Ամերիկաները ներառյալ: Ստեղծված այս նոր կացության առաջ Գեվորգ Ե ձեռնարկեց սփյուռքի թեմերի կազմակերպման ղեկավարին աշխատանքներին:

1920 թ. դեկտ. -ին Գևորգ Ե Կ. Պոլսի Զավեն պատրիարքին գրած իր պաշտոնական նամակում առաջ էր քաշում սփյուռքում

Մայր Աթոռի հոգևոր իրավասության ներքո թեմերի կազմակերպության հարցը, մասնավոր «Իսպառ անջատելից յՕսմանեան պետութենէ» երկրներում և թեմերում և նշանակում էր նոր առաջնորդներ «ենթակա» ըստ հոգևորի եւ վարչականի Մեծի Հնդհանրական Աթոռոյս ու Էջմիածնի եւ Պետի լրութեան ազգիս»:

Կաթողիկոսը Պարսկա-Հնդկաստանի թեմի առաջնորդ էր նշանակում Մեսրոպ արք. Մագիստրոսին 1926 թվականին:

1920 թ. սեպտեմբերին՝ կազմակերպվում էր ռումինահայ նոր թեմը, մեջն առնելով նախկին Բեսարապիայի թեմը և ուր նախ հոգևոր կառավարիչ և ապա առաջնորդ էր նշանակվում Հուսիկ արք. Զոհրաբյանը: Նույն թվին Բուլղարիայի հայոց թեմի առաջնորդ էր նշանակվում Երվանդ եպս. Բերտախջուանը: Իսկ Հունաստանի առաջնորդն էր Կարապետ արք. Մագլումյանը:

Թեև 1919 թվին Ղևոնդ եպս. Դուրյանը նշանակվել էր առաջնորդ եվրոպահայ թեմի, սակայն Դուրյանը նախընտրել էր Մանչեստրի հոգևոր հովիվությունը: 1925 թվին Եվրոպայի հայոց կաթողիկոսական ներկայացուցիչ էր նշանակվում Գրիգորիս եպս. Պալաքյանը: Մասնավոր կոնդակով Գևորգ Ե-ը հրահանգում էր նրան Փարիզի հոգևոր հովիվ տ. Վոսմաշապուհ եպս.-ի և Մանչեստրի հոգևոր հովիվ տ. Ղևոնդ եպս.-ի հետ համագործակցաբար կազմակերպել Եվրոպայի հայությունը ստեղծելով «համագաղութային եվրոպահայ եկեղեցական խորհուրդ» «տալով ընտրել ըստ թեմական կենտրոնական խորհուրդս, նաև գաղափնորդն» և աշխատանքները ղեկավարել միշտ խորհրդակցաբար երկու եպիսկոպոսների հետ, վեճ ու պարբար չստեղծել ու այդ մասին տեղեկացնել Մայր Աթոռին:

Պալաքյան եպիսկոպոսը, սակայն, չկարողացավ արդարացնել իրեն վստահված այդ բարձր և պատասխանատու պաշտոնը եվրոպահայ ընդարձակ թեմում: Հայրապետա-

կան պատվիրակը դժբախտաբար ընկավ քաղաքական որոշ կուսակցության ազդեցության տակ, «Եվրոպահայ խորհուրդը» դարձավ Հայաստանի դեմ պայքարելու մի գործիք, և ինքը թշնամացավ Վուստյանյանի և Ղևոնդ եպիսկոպոսների հետ և նույնիսկ իր դեմ փակ գտավ Լոնդոնի, Փարիզի հալեկոյեցիների դռները: Գևորգ Ե կաթողիկոսը մասնավոր հեռագիր-հրահանգով նրան ի կարգ հրավիրեց, թելադրելով, որ Պալաքյանը չխառնվի կուսակցական-քաղաքական ոչ մի հարցի և ղեկավարվի միայն Մար Աթոռի հրահանգներով, նկատի ունենալով միաժամանակ Մայր Հայրենիքի և հայ ժողովուրդի գերագույն շահերը: Պալաքյան ձեռնդրեց եղավ, քաշվեց Մարսել և իրեն հրոշակեց առաջնորդ Մարսելի, այսպես մի նոր դժվարություն ստեղծելով Հայ եկեղեցու ծոցում:

Այնուամենայնիվ Մայր Աթոռի համար կենսական նշանակություն ուներ եվրոպահայ թեմերի կազմակերպությունը:

1929 թ. Գևորգ Ե մասնավոր կոնդակով Հայրապետական նոր պատվիրակ նշանակեց Եվրոպայի հայության համար Եգիպտոսի թեմի առաջնորդ տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոսին, որը նախապես էլ 1916 թ. սեպտեմբերին նշանակվել էր Հնդկաստանի, Հեռավոր Արևելքի, Եթովպիայի և Սուդանի պատվիրակ, պաշտոնը՝ որ հա կատարեց փառավոր արդյունավորությամբ:

Թորգոմ արք. ստանձնեց այդ դժվարին պարտականությունը և ութ ամիսներ շարունակ ուսումնասիրելով կացությունը Եվրոպայի բոլոր հայ գաղութներում և իր գեղուցագիտոր ներկայացրեց Ամենայն Հայոց Հայրապետին:

Հայրապետական պատվիրակի իրավասության տակ էին մտնում, բացի Ռումինիայի, Հունաստանի, Բուլղարիայի թեմերից, որտեղ արդեն կային կազմակերպված առաջնորդական վիճակներ, ամբողջապես արևմտյան, կենտրոնական և հարավային Եվրոպան:

Հարառաբեական կոնդակը Թորգոմ արք.ին հրահանգում էր, «հորև միակ առաջնորդական սիման մը, եկեղեցականապես կազմակերպել եվրոպահայությունը. ավելի ճիշտ՝ Եվրոպայի արևմտյան, կենտրոնական և հարավային մասերում մեջ գտնված այն հալա հալա-նքները, որոնցմե ոմանք թեև վաղուց կազմակերպված էին իրեն հովվական անջատ շրջանակներ»: Կաթողիկոսը հրահանգում էր նաև, որ չկրկնվեն Պալաքյանի օրով տեղի ունեցած անախորժությունները, մասնաճյուղներն ընկնեն կաթողիկոսի և ապա տրեմորիները պարտն ու պատշաճը: Թորգոմ արք.ազանը ութ ամիս շարունակ այցելեց, քնն-

նեց, քարոզեց և եկավ այն եզրակացության, թե «անկարելի՝ անօգուտ է ամբողջ եվրոպահայությունը միակ առաջնորդական վիճակի մը մեջ պարագրելու ծրագիրը, և թե ավելի գործնական է և եկեղեցական կազմակերպության տեսակետից ավելի բանավոր և արդյունավետ՝ եվրոպահայ համայնքները խմբել մեկե ավելի առաջնորդական վիճակներու մեջ»: Թորգոմ արքեպիսկոպոսի տեսությամբ համակերպական մեկ թեմ ստեղծելու գաղափարը ջուրն էր ընկնում: Հայրապետական պատվիրակը դրա փոխարեն առաջարկում էր կազմել Եվրոպայում հետևյալ թեմերը. նկատի ունենալով «խմբավորայ հայաբնակչության տեսակետը». 1) Փարիզի շրջանակ, 2) Լիոնի շրջանակ և 3) Մարսելի շրջանակ: Հայրապետական պատվիրակը կացությունը լրջորեն ուսումնասիրելուց հետո և ելնելով կոնկրետ փաստերից ու ստեղծված կացությունից Ֆրանսիայի հայոց համար «անկարելի կնկատե միակ թեմի գաղափարը»: Եվ ընդհակառակը Եվրոպայում մի քանի հայ եպիսկոպոսների ներկայությունը համարում է «առավելություն, ոչ միայն իրեն վիրապետական ազդություն մը այլոց առջև, ալ նաև եկեղեցական հեղինակության իրական ուժ մը հոգևոր, ներքին կյանքի տեսակետեն»: Ֆրանսիայից դուրս Թորգոմ արքեպիսկոպոսը առաջարկում էր եվրոպական մյուս երկրներում գտնվող հայ համայնքների համար ստեղծել ուրույն հովվական շրջանակներ՝ Իտալիայում, Բելգիայում, Ծվեցիարիայում, Գերմանիայում, Հոլանդիայում, Չեխիայում, Ավստրիայում, Հունգարիայում, Անգլիայում և այլուր: Յուրաքանչյուր հովվական շրջանակ ունենում էր իր հոգևոր հովիվը, եկեղեցական խորհուրդը եկթակա հայրապետական պատվիրակի: Թորգոմ արքեպիսկոպոսը նպատակահամար էր գտնում, որ ամբողջ Եվրոպայի հարառաբեական պատվիրակը տարբեր մեկը լինի առաջնորդներից, որպես ներկառաջնորդ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, և որի նախաձեռնության ներքո կազմվի եվրոպահայ թեմերի եպիսկոպոսական ժողով:

Յուրաքանչյուր թեմական վիճակ և հովվական շրջանակ ունենում են իրենց ժողովական կազմը, ներկառաջնորդական ընդհանրական և նրանցից ընտրված մատակարար մատնիկ, որը գործելու է Կենտրոնի մեջ և հոգաբարձուհի՝ որոնք միմյանի կամ հովվական շրջանակի մեջ են գործում:

Թեմական կազմակերպության ուղեհանդիմանառիտ Եվրոպայում լինելու էր գուտ եկեղեցական: Հայ եկեղեցին պետք է լինի գաղութահայության ազատիկ կառնի առանձին: Եկեղեցու շուրջ պետք է համախմբվեն, կրթական, մշակութային, հայրե-

նակցական-քարեգործական բոլոր միություններն ու կազմակերպությունները: Այն հայերը, որոնք վճարում են իրենց եկեղեցական տուրքը և հայ եկեղեցու զավակներ են, իրավունք ունեն մասնակցելու թեմական ընտրություններին ընտրելու և ընտրվելու իրավունքով:

Մայր Աթոռ ս. Էջմիածինը Թորգոմ սրբազանի սույն զեկուցագիրը յուրացնում էր և մի քանի փոքր փոփոխություններից հետո ընդունում՝ որպես հիմք և սկզբունք Եվրոպայում թեմական կազմակերպությունների համար: Պետք է ասել, որ մինչև այսօր էլ Եվրոպայի մեր թեմերը ղեկավարվում են նույն սկզբունքով:

Գևորգ Ե զբաղվում էր նաև հեռավոր Ամերիկայի թեմերի կազմակերպությամբ: Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո հայ գաղթականության մի մեծ հոսանք հասել էր նաև Ամերիկայի ափերը: Գևորգ Ե անհրաժեշտ էր գտնում ամբողջ Հյուսիսային

Ամերիկան կազմակերպել միակ թեմի մեջ, օժտելով այն ընտրովի թեմակալ առաջնորդով ու թեմական կազմակերպությամբ: Այս նպատակով, դեռևս 1921 թ. նա Ամերիկա էր գործուղում որպես հայրապետական պատվիրակ Խորեն արք. Մուրադբեգյանին: Խորեն արք.-ը հաջողությամբ կատարեց իրեն վստահված գործը, կազմակերպեց թեմը, ստեղծեց ազգային-եկեղեցական մարմիններ. իսկ կաթողիկոսը առաջնորդ նշանակեց տ. Տիրատր արքեպիսկոպոսը:

Ամերիկայի ուղևորությունից իր վերադարձին Խորեն արք.-ը Գևորգ Ե-ին ներկայացրեց իր ուղևորության մասին չափազանց շահեկան և ընդարձակ մի տեղեկագիր:

Գևորգ Ե-ի օրով Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի և մեր նվիրապետական մյուս Աթոռների հարաբերության և գործունեության մասին կիսովի հաջորդ համարում:

(Շարունակելի)

